

Wstęp

„Rocznik Ruskiej Bursy” 2020 jest szesnastym już numerem tego periodycznego wydania, czwartym monograficznym, poświęconym tym razem okresowi międzywojennemu w dziejach łemkowskiej/ rusińskiej wspólnoty. Odwołanie się do tego okresu nie wynika z przypadającej na 2020 r. okrągłej rocznicy jakiegoś przełomowego wydarzenia, które chcemy upamiętnić w naszym piśmie, jak to miało miejsce dotychczas (70. rocznica akcji „Wisła”, 100. rocznica Wiecu we Florynce, 30. rocznica upadku komunizmu, wyznaczająca początek rusińskiego odrodzenia). Okres ten znalazł się w centrum naszej uwagi jako ważny, mieszczący się w granicach wyznaczonych najtragiczniejszymi wydarzeniami w historii wspólnotowej Łemków, jako czas intensywnego wzrostu ich świadomości etnicznej i myśli społeczno-politycznej. Celem w tym przypadku nie jest upamiętnienie, tylko skupienie się na istocie, duchu czasu i zmianach, jakie znaczyły i wyznaczały międzywojenną łemkowskość.

Pamięć, natomiast, która została wpisana w strony niniejszej publikacji obok merytorycznej jej zawartości, jest wyznaczona aktualnym smutnym wydarzeniem. „Rocznik Ruskiej Bursy” 2020 poświęcamy pamięci współredaktora jego pierwszego numeru, przez następne lata opracowującego dział *Dokumenty*, autora artykułów, recenzji, odpowiedzialnego za zabezpieczanie finansów na wydawanie naszego czasopisma, na którego jakości merytorycznej, naukowej, bardzo mu zależało – Bogdana Gambala (1965-2020).

Dotrzymując zasady interdyscyplinarności, która od początku publikowania „Rocznika” jest jego cechą identyfikacyjną, staraliśmy się przedstawić okres międzywojenny w dziejach Łemkowyny i szerzej, Rusi Karpackiej, z różnych stron, wypełniając wyznaczoną czasoprzestrzeń wydarzeniami, postawami, działaniami, dążeniami, ideami, symbolami dla niej właściwymi. Tym

sposobem postawiliśmy kolejny krok w kierunku zrozumienia przeszłości, która bezsprzecznie wyznacza rozumienie teraźniejszości. Oczywiście, było to możliwe wyłącznie dzięki pozytywnej odpowiedzi na zaproszenie do współtworzenia „Rocznika” przez autorów, których teksty znalazły się w niniejszej publikacji. Warto też zaznaczyć, że pomimo, iż międzywojnie w historiografii powszechnej rozumiane jest jako okres ściśle wyznaczony końcem I i początkiem II wojny światowej, to z perspektywy łemkowskiej wydarzeniami w istotniejszy sposób wyznaczającymi ten czas, jest ich własne, mocno zesencjalizowane we wspólnotowych ramach pamięci doświadczenie obozu w Talerhofie i wysiedleń. Te czasowo dookreślone ramy są, jak wiadomo, jedynie bardziej znaczącymi punktami w kontynuacyjnym procesie historycznym. Dlatego kwestie wskazane jako charakteryzujące łemkowskie międzywojnie często wykraczają poza jego ramy w okres poprzedzający, bądź następujący po nim.

W stosunku do innych, wyodrębnianych w dziejach Łemkowiny okresów, czy to do drugiej połowy XIX w. (60 lat), czy okresu powysiedleńczego (ponad 70 lat), międzywojnie to czas krótki, na jaki przypada aktywność praktycznie jednego pokolenia. W tekstach jest ono pokazane w różnych zwierciadłach, w perspektywie wyzwania, jakie przed nim stały.

Rozpoczynając od *Dokumentów*, które tym razem zaopatrzone są w obszerny wyjaśniający wstęp w postaci opracowanego przez Andrzeja Ziębę artykułu, zyskujemy dostęp do nieznanych dotychczas faktów odnoszących się do Apostolskiej Administracji Łemkowszczyzny. Dokumenty wyszukane w archiwach Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, a pochodzące z archiwum polskiej ambasady w Watykanie, naświetlają kontekst, w jakim dokonywały się wpływy polskich elit na podejmowane w Watykanie decyzje o tym, kto ma zostać powołany na funkcję administratora tej ważnej dla Łemkowiny jednostki administracyjno-kościelnej. Bezsprzeczna wartość starannie opracowanego materiału dokumentalnego podwyższona została tym razem nie mniej cennym pokazaniem układu sił, zaangażowania i interesów powiązanych ze stanowiskiem, które stało się punktem strategicznym gier personalnych i politycznych.

W zasadniczym dla „Rocznika” dziale *Dyskurs* zamieszczonych zostało 6 artykułów naukowych tematycznie połączonych okresem, jakiemu są poświęcone. Najobszerniejszym a jednocześnie obfitującym w bogaty materiał zaświadczenia o kulturalnej, religijnej, oświatowej, politycznej aktywności Łemków i osób z Galicji wschodniej (przeważnie o ukraińskiej świadomości narodowej) w Nowym Sączu jest artykuł autorstwa Bogdana Horbala *Санч*

як Центр Західньої Лемковини. Mając na celu ukazanie sądeckiego łemkowskiego i ukraińskiego środowiska w pełnym jego wymiarze i znaczeniu dla Łemkowyny, autor nie ogranicza się tylko do perspektywy międzywojnia, ale wskazuje na okoliczności, które określiły tę ważną rolę Nowego Sącza już z końcem XIX w. Dokładnie opisuje powstające tutaj ważne ruskie instytucje, organizacje, ukazuje znaczące persony, ich działalność i poglądy, naświetla konflikt ideowy pomiędzy miejscową łemkowską inteligencją, a mającymi mocną pozycję w mieście Ukraińcami. Wskazuje też na inne destruujące to środowisko czynniki, jak chociażby antyruskie nastawienie polskich urzędników i mieszkańców miasta. W efekcie pod koniec okresu międzywojennego w Nowym Sączu przestały działać prawie wszystkie aktywne wcześniej ruskie instytucje i ośrodki, a później nie było już ludności łemkowskiej, dla której Sącz mógł być centrum.

Artykuł Damiana Nowaka zwraca uwagę na znaczne przemiany, jakie dokonywały się w międzywojennym okresie w charakterze architektury cerkiewnej na Łemkowynie. Potrzeba budowania nowych cerkwi była spowodowana różnymi czynnikami, a odchodzenie od form tradycyjnych w kierunku programowego historyzmu i modernizmu wynikało z odbierania ich jako oznaki bogactwa i postępowego myślenia. Autor odnosi się też do niektórych aspektów konserwatorskich powiązanych z polonizacyjnymi działaniami urzędów i przenikania się na terytorium Łemkowyny w obszarze architektury i sztuki różnych interesów politycznych.

Jeśli architektura była tą domeną, gdzie można było lokować znaki i symbole różnych zewnętrznych estetyk i programów tożsamościowych, to literatura stanowiła dyskurs wewnętrzny kreujący etniczne oblicze Łemkowyny, projekt narodowej ojczyzny, jak ukazuje to w swoim artykule *Hanucatu Лемковини* Olena Duć-Fajfer. Chociaż także, co autorka ilustruje wybranymi przykładami, literatura służyła celom propagandowym kierowanym przez zewnętrzny dyskurs na Łemkowynę.

Poza obszar Łemkowyny, na szeroko rozumianą Ruś Karpacką kieruje nas artykuł Volodymyra Fenycza, specjalizującego się w historii kościelnej, w którym nakreślony został pejzaż konfesyjny na terytorium zamieszkanym przez Rusinów po południowej stronie Karpat. Próba ukazania tożsamości etnokonfesyjnej Rusinów kształtującej się wbrew politycznym naciskom i manipulacjom na bazie cerkiewnej tradycji unickiej jest szerszym projektem koncepcyjnym Fenycza, z którego w niniejszym numerze „Rocznika” zaprezentował on zjawiska i fakty odnoszące się do okresu międzywojennego.

Do Rusi Podkarpackiej odnosi się również artykuł Paula Roberta Magocsi'ego. Dokładniej mówiąc, do osoby, którą można uznać za najważniejszą dla politycznego samostanowienia Rusinów w okresie międzywojennym – Gregorja Żatkowycza. Jest to artykuł biograficzny powstały w oparciu o niepublikowane dotychczas źródła, głównie rodzinną korespondencję Żatkowyczów. Mając do niej dostęp, Magocsi odsłania wiele faktów z życia tego amerykańskiego adwokata, który z wielkim rozmachem i chwilowym sukcesem wchodzi do polityki międzynarodowej, wprowadzając tam też swój rusiński naród.

Jako ostatni zamieszczony w *Dyskursie* został artykuł powstały na bazie materiału zebranego w formie ankiet z łemkowskimi respondentami (237 osób) w ramach projektu „*Językowe antidotum: żywotność językowa jako sposób budowy psychicznego dobrostanu, zdrowia i zrównoważonego rozwoju*” realizowanego w ramach Programu Team Fundacji na rzecz Nauki Polskiej. Artykuł ukazuje podwójną rolę języka ojczystego w konsekwencjach traumy historycznej na przykładzie języka łemkowskiego: mocniejszy związek, większa dostępność poznawcza poprzez język, a jednocześnie ochronne działanie języka na negatywne stany emocjonalne dzięki byciu przez język we wspólnocie dzielącej traumatyczne doświadczenie. Wnioski z badań wskazują na wartość języka ojczystego jako społecznego antidotum na negatywne konsekwencje traumy historycznej.

W dziale *Inspiracje* zamieszczony został scenariusz sztuki dramatyczno-tanecznej *Земля обіцяна...* autorstwa Petra Medvidia równocześnie z jej aktualizacją w formie informacji dla jakiego zespołu została napisana i fotografii z jej realizacji w 2018 r. na scenie w Bratysławie. Jest to sztuka o optacji – paraleli łemkowskiej dobrowolnej emigracji, a z czasem przymusowych wysiedleń do „Rosji”, gdzie „płoty są grodzone kiełbasami”. Z tą jednakże różnicą, że dla Łemków droga powrotna została na zawsze odcięta, nie pozostawiając tej szansy, jaką mieli re-optanci.

W dziale *Recenzje i Sprawozdania* udało się nam zamieścić recenzję, która była zamówiona już do ubiegłorocznego numeru „Rocznika”, odnosi się ona bowiem do pozycji wydanej w 2017 r., na tyle jednak ważnej, że cierpliwie czekaliśmy na długo przygotowywany tekst. Omówiona w recenzji książka to następna cenna monografia łemkowskiej wsi: *Бортне – Село з Каміня/ Bortne – Selo z Kaminia*, której autorem/ redaktorem jest stały i zaangażowany współtwórca „Rocznika Ruskiej Bursy”, Bohdan Horbal, swoimi rodzinnymi korzeniami związany z tą wsią.

Chcemy również podkreślić, że udało się nam utrzymać w niniejszym numerze „Rocznika” standard językowy osiągnięty przed kilkoma laty, polegający na tym, że w czasopiśmie zdecydowanie przeważają teksty łemkowsko-/rusińskojęzyczne nad pisanymi w języku polskim. Widoczna jest tu ewolucja języka łemkowskiego w funkcji języka tekstów naukowych.

Helena Duć-Fajfer

Kraków, 20.11.2020 r.